

HÉTKÖZNAPI HŐSEINK - ÍRJUNK TÖRTÉNELMET!

Az Ipolybalogi Ipolyi Arnold Alapiskola munkacsoportja által készített
szakmai projekt beszámolója

Lőrincz Sarolta Aranka – az Ipoly mente krónikása

A projekt készítésében részt vettek: Cseri Gabriella, Dobos Rebeka, Hlavács Réka, Velebný Réka, az Ipolybalogi Ipolyi Arnold Alapiskola 9. osztályos tanulói

A gyűjtőmunkát irányította és a beszámolót szerkesztette: Németh Ágota, az Ipolybalogi Ipolyi Arnold Alapiskola magyar szakos tanára

A digitális anyag készítője és a projekt koordinátora: Molnár Barnabás, az Ipolybalogi Ipolyi Arnold Alapiskola tanár-igazgatója

A szlovák nyelvű összefoglaló Uhrík Mónika, az angol nyelvű pedig Szecsei Csilla munkája, mindketten az Ipolybalogi Ipolyi Arnold Alapiskola tanárai

Munkánkban egy olyan személyiséget mutatunk be, aki aktív részese nemcsak szülőfaluja, Ipolybalog kulturális életének, hanem a szélesebb régióban, az Ipoly mentén, sőt a határ túloldalán is ismerik tevékenységét. Ő Lőrincz Sarolta Aranka nyugalmazott óvodapedagógus, aki munkásságával, tevékenységével nagyban hozzájárul a település és a palóc régió történelmének, hagyományainak megismertetéséhez, gyűjtéseivel megőrökíti ezeket, és folklórcsoportjával élővé is teszi a múlt értékeit. Könyvei segítségével a népszokások, a népi hagyományok, a régió történelme elevenedik meg és válik elérhetővé több generáció és más vidékek lakói számára is. Az oral history, azaz elbeszélt történelem módszerét választva, valamint saját tapasztalatait felhasználva a fiatalok számára is érthető és érdekes módon mutatja be elődeink életét, gondolkodásvilágát, a nagy történelmi fordulópontokat vagy éppen a háttérben maradt emberek mindennapjait. Lőrincz Sarolta Aranka tehát a kultúra jó értelemben vett napszámosa, aki ha kell, mesél a régi időről, vagy épp könyvbemutatót tart az iskolákban, falusi könyvtárakban, különféle összejöveteleken, mesedélután az óvodákban, fellép falunapokon és fesztiválokon a hagyományörző csoportjával, írja a falu krónikáját, gondozza a helyi falumúzeum anyagát, amelynek szakavatott tárlatvezetője is egyben.

Aranka néni egy nem mindennapi egyénisége a Palócföldnek, akinek hite, energiája, kitartása példa lehet sokunk számára.

Hétköznapi hősök lehet, sokan vannak, de Lőrincz Aranka Sarolta tevékenysége biztosan megfelel a kategória kritériumainak, sőt magasan kiemelkedik belőle. A következő munka az ő életét és munkásságát próbálja bemutatni, amennyire ez lehetséges. Az életrajzi tények Aranka néni közlésén, hagyományápoló munkájának bemutatása különböző interjúk alapján, míg a könyvei, írói munkásságának áttekintése az Ipolyi Arnold Alapiskolában készített beszélgetés alapján (amely része a projektnek) készült.

Lőrincz Sarolta Aranka Ipolybalogon született 1950. április 13-án. A Kilencéves Alapiskolát Ipolybalogon végezte, majd 1965-ben felvételt nyert Losoncon a négyéves Pedagógiai Szakközépiskolába. 1969-ben leérettségizett, majd munkahelye Szlovákgyarmat lett. Itt egy fél évig dolgozott szlovák nyelvű óvodában, majd Kelenyébe ment tanítani, magyar tannyelvű óvodába. 1971-ben férjhez ment, három lánya született, és az óvónői munkát Ipolykeszin, szintén magyar tannyelvű óvodában folytatta tovább egészen nyugdíjazásáig, 2005-ig.

A kultúra területén végzett tevékenysége ekkor teljesedett ki. 2005-ben megalakította a Bukréta folklórcsoportot, mivel ebben az évben helyezték el Ipolybalogon, a templomban a Szent Korona másolatát, és ekkor tartották az első, ám azóta hagyományossá vált Szent Korona Ünnepet. A hagyományörző csoport méltó módon szerette volna fogadni a koronamásolatot, ezért gondoltak arra, hogy népviseletben köszöntik érkezését. Ekkor 11 asszony vállalta, hogy felveszi a népviseletet, amelyet a 2. világháború után fokozatosan elhagytak a falu asszonyai. Az ünnepségen való részvételüket követően több helyen is felléptek, de szerepeltek népzenei versenyen, mint pl. a Bíborpiros szép rózsa elnevezésűn. 2009-ben a dunaszerdahelyi döntőben arany minősítést szereztek, majd 2010-ben a Tavaszi szél vizet áraszt népdalversenyen szintén arany sávós minősítés lett a jutalmuk. Ugyanebben az évben Budapesten a Vass Lajos népzenei versenyen a zsűri nívódíját kapták meg. Itt már

nemcsak népdalokat, hanem egyházi énekeket, főleg Mária-énekeket énekeltek. Megalakulásuk 10. évfordulójára megjelentettek egy CD-lemezt Kegyes égi királynéd tiszteljed, ó, magyar címmel, amelyet Budai Ilona népdalénekes mutatott be a Magyar Katolikus Rádióban. Az éneklésen kívül fontosnak tartják a vidék régi szokásainak, hagyományainak felelevenítését, így feldolgozták a tollfosztást, a farsangolást, a májfaállítást (ezt évente bemutatják Ipolybalogon, a Szent Erzsébet parkban), a kiszehajtást, szüreti szokásokat, a pünkösdi királynéjárást, libapásztorkodást, de népmesék dramatizált változatát is előadták. Bár a csoport száma megfogyatkozott, és a Bukréta mellett egy ideig működő Kisbukrétából is elfogytak a gyerekek, de a megmaradt tagok kedve, elszántsága éneklésszeretete megmaradt, így a hagyományok továbbadása jó kezekben van.

A hagyományápolás mellett – talán a könyvek szeretetéből és a történelem iránti érdeklődéséből következően – Aranka néni megkezdte gyűjtői, majd írói tevékenységét is. Fokozatosan jelentek meg könyvei, amelyekben nagy hangsúlyt fektet a magyarság megtartására, a nemzet iránti elkötelezettségre, valamint keresztény mivoltának megvallására.

Eddig megjelent kötetei:

Adventtől adventig. Kersék János Kör, Léva 2009 – a könyv naptári év egyes hónapjaira bontva mutatja Ipolybalog régi hagyományait, népszokásait, a népi életet: munkát, táplálkozást, népviseletet stb.

Hétköznapi hazaszeretet. Kersék János Kör, Léva 2011 – az oral history módszerével készült munka¹³ település 39 adatközlőjének elbeszélését tartalmazza a régmúlt történelmi eseményeiről, az életről, a palóc emberek gondolkodásmódjáról

Kazy Lázár és a Jövőbelátó Angyal. Magánkiadás, Ipolybalog 2013 – a 19-20. század fordulóján Ipolybalogon is élt nemes úr naplója alapján készült könyv nemcsak betekintés a történelembe, de erkölcsi útmutatás is egyben

Hétköznapi történelem határhövei. Magánkiadás, Ipolybalog 2014 – a Hétköznapi hazaszeretet c. könyv folytatásának tekinthető kötet¹⁵, főként női adatközlő visszaemlékezéseit tárja elénk

Mesekosár csudakosár. Magánkiadás, Ipolybalog 2016 – palóchoni mesék, versek, dalok öreganyó hátikosarából óvodásoknak, kisiskolásoknak és nagyszülőknek

A Csehszlovák (Szocialista) Köztársaság katonája voltam. Magánkiadás, Ipolybalog 2018 – egy verses napló és 13 adatközlő visszaemlékezései a sorkatonai szolgálatról, valamint a szerző egy novelláját tartalmazza a könyv

Póka Halas bácsi meséi. Saci és Öcsi Gondolatorszámban. Magánkiadás. Ipolybalog 2019 – mesekönyv

Elismerései, díjai:

2009 – Szent Korona-érem – Ipolybalog Önkormányzatának díja a Szent Korona Ünnepe alkalmából Lőrincz Sarolta Arankának az Adventtől adventig c. kötetéért és a település érdekében végzett kultúraápoló tevékenységéért

2009 – Csemadok-oklevél a Bukréta csoport számára a Szövetségben végzett kiemelkedő munkája elismeréseként; valamint Lőrincz Sarolta Arankának ugyanezen a tevékenységért

2009 – Bíborpiros szép rózsá, országos népzenei vetélkedő – döntő, Dunaszerdahely arany minősítés a Bukréta csoport számára; nívódíj Lőrincz Sarolta Arankának

2010 – Tavaszi szél vizet áraszt országos népdal- és népzenei verseny – arany minősítés a Bukréta csoport számára; arany minősítés Lőrincz Sarolta Arankának

2010 – Vass Lajos népzenei verseny Kárpát-medencei döntőjében a zsűri nívódíja a Bukréta csoport számára

2011 – Tavaszi szél vizet áraszt – Lőrincz Sarolta Aranka a szólisták kategóriájában arany sávú minősítést szerzett

2014 – a Csemadok Nagykürtösi Területi Választmánya oklevelet és emléklakettet adományozott Lőrincz Sarolta Arankának a Szövetség megalakulásának 65. évfordulója alkalmából

2014 – a Honvédelmi Minisztérium által meghirdetett Múzsák a lövészárkokban c. pályázaton elismerő oklevél (bekerült az első tíz helyezett közé) Az őserő és a halál c. elbeszéléseért

2018 – a Honismereti Szövetség Országos honismereti-helytörténeti pályázatán oklevél az Egy régi iskola Felvidéken – Ipolybalog község régi iskolájának története 1908-tól 2004-ig c. munkájáért

Interjú Lőrincz Sarolta Arankával

Készült az Ipolyi Arnold Alapiskolában 2019. február 13-án

A beszélgetést készítették: Cseri Gabriella, Dobos Rebeka, Hlavács Réka, Velebný Réka,

az Ipolybalogi Ipolyi Arnold Alapiskola 9. osztályos tanulói

HR: Aranka néni, először is köszönjük, hogy eljött ide közénk beszélgetni. Bár mi már többször találkoztunk, hisz az iskolában már volt több előadása, bemutatója, beszélgetése, meg tavaly is segített nekünk, amikor egy néprajzi versenyre készültünk. Most mi „hétköznapi hősokeket” keresünk, és próbálunk bemutatni. Aranka néni mennyire tartja magát hősokek?

LSA: Köszönöm szépen én is, hogy itt lehetek közöttetek, mert nagyon szeretek fiatalokkal beszélgetni. A hétköznapi hősokekre vonatkozólag Dosztojevszkijtől vettem egy gondolatot. „Könnyebb hősokek lenni egy másodpercig, egy óráig, mint néma heroizmussal viselni a mindennapot. Vállald magadra, hogy viseled a szürke, hétköznapi életet, végzed a munkát, amelyért senki sem dicsér, amelynek hősiességét senki sem veszi észre, amellyel nem kelted fel senki érdeklődését magad iránt, aki elviseli ezt a szürke hétköznapot és mégis ember marad, az igazán hőso.” Milyen mély gondolatok a hősiességgel kapcsolatban, hát elmondhatom én is magamról, hogy megértem már egypár esztendő, én is voltam ilyen fiatal, szerettem iskolába járni, szerettem tanulni, és szerettem olvasni.

DR: Tudjuk, hogy sok mindent csinál, könyveket ír, folklórcsoportot vezet, gyűjti a régi világ hagyományait, értékeit. Honnan van ez az érdeklődése, fiatal korában is ez a téma érdekelte?

LSA: Igen, már gyermekkoromban, mikor iskolába kezdtem járni, nagyon szerettem olvasni, és igen szerettem a történelmet. Akkor nagyon nehéz körülmények között jártunk iskolába. A háború után, 56-ban voltam első osztályos, ez az iskola (ahol a beszélgetés zajlik) még nem épült meg, úgyhogy az iskola több helyen is működött, pl. amit már lebontottak, a Szent Erzsébet park helyén is volt egy iskola. Én az első osztályt egy családi ház magtárának átalakított részében kezdtem el, és mivel érdekelt az olvasás, a könyvek, én már iskola előtt azon sírtam, hogy miért nem tudok olvasni. És már félévben, az első osztály félévében megtanultam olvasni, pedig az akkor még nem volt szokás, hogy félévben tudnak az első osztályosok olvasni, és csak olvastam és olvastam. Ez az olvasáskeresetet vezetett engem ahhoz, hogy megismerjek sok mindent. Megismerni a múltat, ami elmúlt, amiről az emberek már elfeledkeztek. És ez vezetett engem ahhoz most, nyugdíjas koromban, hogy elkezdjek intenzíven foglalkozni azzal, hogy felgyűjtsem a régmúlt világnak a történéseit.

VR: És mit szeretett olvasni, milyen könyveket olvasott?

LSA: Nagyon szerettem a meséket, amíg kisebb voltam a népmeséket, ez volt, ami lekötött engem. És utána fokozatosan kezdtem olvasni Jókai Mórt, Gárdonyi Gézát, Mikszáth Kálmánt, tehát a magyar klasszikusokat olvastam. Aztán rátértem a világirodalom remekeire: angol írók, francia – Emile Zola, nem tudom most felsorolni mindegyiket, de gondolom, hogy

ez az olvasással töltött idő hasznos volt, ami most jön elő, hogy milyen jó, hogy akkor én olvastam, mert ha nem olvastam volna, akkor nem lenne szókimcsém, és nem tudnám megírni a könyveimet.

VR: És gyermekkorában azért volt ideje játszani is?

LSA: Igen, gyermekkoromban játszottam, mégpedig – mivel akkor még nem volt annyi sok játékok a gyerekeknek, mint most, akkor magam fabrikáltam babát kukoricacsutkából. A haját bodorítottam, míg kisebb voltam, s egyszer emlékszem rá, hogy egy kis villanydrótot akartam elválni, hogy felcsavarjam a babám haját, odatettem az ujjamat, baltával akartam elválni, és puff, rá az ujjamra. Nagy üvöltés volt, de ez nem vette el a kedvemet, a körmöm ugyan megkékült, de továbbra is csak fabrikáltam a játékokat. Aztán mikor az olvasás mint szenvedély előjött nálam, akkor saját magam készítettem magamnak könyveket. Papírból kinyírtam, megrajzoltam, írtam oda kis versikéket, már akkor is írtam verseket, majd összeragasztottam, és azok voltak az én kis saját gyártású könyveim. A könyveket, ahogy gyűjtöttem, mindig rendszereztem: na, mennyi van már a könyvtáramban? Úgy örültem, mert voltak ilyen Olcsó Könyvtár, egész olcsón lehetett megvenni, és akkor rakosgattam a könyveket. Sohasem gondoltam volna, hogy annyi könyvem lesz majd, hogy nem is tudom hova rakni, mint most. Nagyon érdekes volt ez nekem, már akkor írtam verseket, a mákos kalácsról például, vagy eljött hozzánk egy bácsi, beszélgettük, és arról is írtam verset. Fogalmazást írtam 7. osztályos koromban, még állt a régi iskola, és arról kellett írni fogalmazást, hogy mit csináltam a nyári szünetben. Mivel én libapásztor voltam, s nagyon jó volt libapásztornak lenni, én azt írtam meg, hogy hogyan engedtem ki a libákat, hogyan hajtottam őket, s annyira tetszett az akkori magyartanítómnak, Pöhlös Imre bácsinak, nyugodjon békében, hogy hurcolt engem az egyik osztályból ki, a másikba be, hogy olvassam fel a fogalmazásomat a gyerekeknek. Én ezt akkor úgy nem is értettem. De akkor még nem karolták fel a tehetséges gyerekeket, nem figyeltek fel rájuk, ennyi elég volt. Tehát nem figyeltek fel arra, hogy jól fogalmazok, jól írok, nem buzdítottak. És akkor ez így abbamaradt.

CSG: Honnan jött az ötlet, hogy a későbbiekben könyvet is adjon ki?

LSA: Kicsit visszatérek még arra, hogy az óvónőképzőben is, Losoncra jártam, és ott is olvastam, tehát jártunk a könyvtárba, megvolt még az a régi-régi losonci könyvtár, Ipolybalogról volt ott egy könyvtárosnő, és nagyon szerettünk oda járni. Onnan kölcsönöztem ki a könyveket, és a szünetben, amikor a többi osztálytársam – olyak voltak, mint a csikók ezek a fiatal lányok – rohangáltak, padokon ugráltak, el sem tudjátok képzelni, milyen érdekes volt – én meg ültem a padban, és olvastam a regényeimet, vagyis hát hol Jókait, hol Mikszáth Kálmánt, hol a világirodalom remekeit. De volt, amikor olyan tantárgy volt, pl. orosz nyelv, megmondom őszintén, annál tudtuk, hogy ha lefeleltünk, akkor békén hagynak. A többiek feleltek, én vettem a könyvet, és óra alatt olvastam. Hát ilyen dolgok voltak. Aztán, amikor már elértem a nyugdíjkorhatárt, hívtak ide, ebbe az iskolába, hogy jöjjenek, és tartsak előadást a népi hagyományokról, ami még Ipolybalogon élt a háború előtt. Nagyon-nagyon gazdag népi hagyománya volt Ipolybalognak, én ekkor rádöbbenem, hogy hát bizony, ha tudok is valamit, azt össze kell gyűjtenem, mert nemcsak úgy van, hogy most én ott kitalálok valamit, annak megvan a maga folyamata, hogy hogy volt az egész év során, milyen népi

hagyományok voltak, népszokások, és akkor elkezdtem gyűjteni. Jártam az idős emberekhez, asszonyokhoz, és örültek nekem, megnyíltak, és nagy szeretettel elmondtak mindent, amit csak tudtak. És mikor előadtam az iskolában a gyerekeknek, és akkor itt az egyik tanító néni azt mondta, hogy no, Aranka néni, jó lenne ebből egy könyvet kiadni. Hát én úgy egészen ledöbbsentem, mondom, Istenem, én könyvet kiadni, álomban nem jött ez elő – esetleg gyerekkoromban, mikor magamnak csináltam a kis könyveimet – és akkor így sikerült ez az Adventtől adventig című könyvem a tanító néni segítségével. És pályáztam is, a Jobbágy Károly Alapítványhoz Balassagyarmatra, és Urbán Aladár, a magyar kultúra lovagja segített benne, hogy támogattak engem anyagilag, hogy sikerüljön ezt a könyvet kiadni. Két kiadást élt meg ez a könyv, egyet én adtam ki, a másik pedig a helyi önkormányzat támogatásával lett kiadva 2009-ben. Akkor kaptam Ipolybalog önkormányzatától egy Szent Korona-émlékérmét ezért a munkáért. Ez is nagy meglepetés volt, erre sem számítottam. Mint ahogy az elején mondtam, sosem törekedtem arra, hogy hős legyek, én mindig csak tettem a dolgomat, tehát a mindennapokban, még akkor is, ha sokszor nem kaptam elismerést vagy dicséretet, holott jólesik az embernek, amikor ösztönzést kap arra, hogy jó, amit csinál. Segítünk, ha másképpen nem, jó szóval vagy segítséggel, az mindennél többet ér. És amikor ezt a könyvet gyűjtöttem, ennek a könyvnek az anyagát, akkor az idős emberek előhozták azt a régi világot, a háborús előtti állapotokat, ami a másik könyvemben valósult meg.

CSG: Szeretnék még visszatérni az iskolás éveimhez. Ezzel kapcsolatban a kérdésem az lenne, hogy mi volt a kedvenc tantárgya, kiket szeretett legjobban tanítói közül, és miért pont őket?

LSA: Ez nagyon jó kérdés, mert a legkedvesebb tantárgyam a magyar irodalom volt természetesen és a történelem, földrajz, a földrajzot is nagyon szerettem. Volt egy nagyon-nagyon jó tanítóm, ő szeretett velem foglalkozni, mert énekelni is énekeltetett mindig gyermekkoromban, iskolás koromban. Sebény Ferencnek hívták, ő tanított másodiktól egészen ötödik osztályig. Aztán hatodikban volt egy osztályfőnöknőm, Maszarovics Piroska, ő nem sokáig tanított, aztán Cseri Antal bácsi volt az osztályfőnök, és végül megint Sebény Feri bácsi lett az osztályfőnök. És ő annyira megszerettette velem a történelmet, és nagyon jó volt az óráin, mert ő olyan nem hagyományosan tanított, hanem kérdéseket tett fel, úgy ösztönzött minket arra, hogy kutassunk, keressünk a múltban, a történelemben. Ezek voltak a kedvenc tantárgyaim. A kedvenc tanítóm pedig Sebény Feri bácsi, ő volt, aki hegedült, és vitt engem, hurcolt magával. Én olyan kis növésű kislány voltam, nem voltam nagy, olyan pöttöm, és mindig vitt magával és énekeltetett. A népdalokat szerettette meg velem, de nemcsak ő, hanem édesanyám is, mert ő mint nótafa mindig énekelt, dalolt nekünk otthon, és én így szerettem meg a népdalokat, a népszokásokat, a népzeneét.

HR: Korábban mesélt arról, hogy amikor óvónőképzős volt, akkor is nagyon sokat olvasott. Amikor óvónőként dolgozott, akkor is foglalkozott hagyományokkal és népköltéssel?

LSA: Igen, akkor is foglalkoztam, mégpedig, ugye nekünk, az óvónőknek voltak a hetes vagy hónapos terveink, pl. anyanyelvi nevelés vagy irodalom, minden nap más a gyerekeknek. Az 30 perc a nagycsoportosoknak, és én mindig betettem a tervekbe a népi hagyományokból, tavasszal a kiszehajtást, aztán a mondókákat, azokat is sokat összegyűjtöttem édesanyámtól. A meséket szintén, amikor mentek a gyerekek aludni, akkor mindig-mindig mese volt.

Meséltem a gyerekeknek, gyakran meséltem, saját szavaimmal... kitaláltam meséket, és azokat mondtam el. Úgyhogy lehet, hogy ott volt már akkor bennem a mesékre való hajlam, hogy ne csak a már meglévő meséket mondjam el, hanem én is találjak ki meséket. Tehát így születhetett meg ez a meséskönyvem, a Mesekosár csudakosár – palóchoni mesék, versek, dalok. Ebben a meséskönyvben visszahozom azt a régi világot, ami akkor volt, az én időmben. Pl. ilyen a libapásztorkodás, akkor visszahozom benne a régi dolgokat, ami a háztartásban volt, pl. a kenyérdagasztás, kenyérsütés, lekvárfőzés, nyáron az Ipolyon a rongyoskamosás, tehát olyan dolgokat mondok el benne, ami már nincsen. Ez a nagyanyó, a meséskönyvnek a főhőse, a két kis unokáját mindenre megtanítja, ami régen volt. A verseim is ehhez kapcsolódnak, és a verseket pedig megzenésítette egy Burgenlandban élő jó barátom, professzor Kajal Viola, aki innen, Pozsonyligetfaluból ment Burgenlandba, Középpulyára férjhez. Érdekes módon nem találkoztam még vele az életben, csak interneten keresztül tartjuk a kapcsolatot, és úgy is zenésítette meg a verseimet, és ő ott, úgy lehet mondani, őrzője és továbbadója volt a magyar nyelvnek, magyar irodalomnak, mert már ott a gyerekek nem tudnak magyarul, német iskolába járnak. A nyelvet hetente egy-két órában tanulják, tehát elveszett a magyar nyelv, és ő mindig mondta, hogy a legszebb a magyar nyelv. Amikor a verseimet megzenésítette másképp szóltak magyarul, mint ahogyha lefordította volna. Mert az egyik szép kis dalomat, a Békét óhajt a világ címűt, lefordították német nyelvre, azt mondta, hogy az nem olyan szép, mint ahogyha magyarul énekelnék.

HR: *Aranka néni, és van olyan mese is a könyvben, amit saját tapasztalatából írt?*

LSA: Igen, van, mégpedig az a rész, amikor a fecskék kiesnek a fészekből. Ez egy megtörtént esemény volt, amikor leesett a fecskefészek, mivel nekünk a ház falán volt több fecskefészek, és nyáron az kiszáradt, és leesett, és mi próbáltuk a kis fecskéket megmenteni. És ezt én beledolgoztam ide, tehát itt van benne, a mesében. Ahogy a rongybabák is benne vannak, hogy hogyan készítették a rongybabát, a karácsonyvárás – az is az én gyermekkoromból van, ezek megtörtént dolgok. Ezeket én szépen mind beledolgoztam.

VR: *Az íráson kívül vezeti a Bukréta – hagyományőrző asszonyok csoportját. Miért tartja fontosnak, hogy ilyen formában is feldolgozza és bemutassa a hagyományokat?*

LSA: Miért tartom fontosnak? Hát azért tartom fontosnak, mert mindezeket a dolgokat, a magyar néphagyomány kincseit csak úgy őrizgetjük, berakjuk a múzeumba, és akkor itt-ott mutogatunk a tárgyakból valamit az odalátogató embereknek. Jó, megnézik, ennyi, kész. De ahogyha én azt nem adom tovább, nem érzékeltetem a mostani fiatalokkal, az új generációval, hogy ez a mi elődeinknek a kultúrkincse, akkor nem tartják fontosnak, és csak úgy elsiklanak fölötté, és nem veszik észre, hogy ezáltal elveszítik a gyökereiket. Azt a tudatot, hogy ők palócok, akik itt élnek, ezen a vidéken, az Ipolyon ezen a részén, tehát a palóc népnek a kultúrája elveszik. Én szeretném, ha lenne egy fiatalokból álló csoportom. Volt is, de ugye belekerülnek a fiatalok egy olyan időszakba, amikor már nem érdekli őket a népi kultúra, népi hagyomány, mást tartanak értéknek. De ez a tiszta forrás, ezt Kodály Zoltán is és minden népi hagyománygyűjtő megmondta, hogy ez a tiszta forrás. Minden kultúra továbbadója ebből merít. Hogyha ezt hagyjuk elveszni mi itt, a Felvidéken, az Ipoly mentén a palócok, akkor ne csodálkozzunk azon, hogyha beleolvadunk a többségi nemzetbe, a szlovákiaságba, és nem

tudjuk, nem ismerjük a hagyományainkat. Mert akkor, hogyha te nem ismersz valamit, attól még az létezett, az volt vagy van. Tehát ezért nyitottnak kell lenni mindig mindenre, befogadónak, ami a kultúrát, a népi hagyományt illeti, mert ezáltal te gazdagodsz, a te lelki világod sokkal gazdagabb lesz azzal, hogyha te ismered a népdalt, ismered annak minden csodálatos szépségét, minden fordulatát, zenei hagyományát, a szokásokat, a népszokásokat. És amikor te már anyuka leszel, és megkérdezi tőled a kisgyereked, hogy anyuka, tanultunk az óvodában, az iskolában ilyen dalocskát, és akkor azt mondod, hogy hát ezt én is ismerem, énekeljük együtt. Fantasztikus erőt ad annak a kisgyerekeknek majd, hogy tudja, neki is voltak elődei, akik ezeket a gyönyörű szép dallamokat továbbadták. És nemcsak őrzik, hanem majd ő is továbbadja a következő generációnak, és akkor tudni fogja mindenki, hogy itt igenis van egy nép, a palóc magyar nép, és nem fognak tudni minket elszakítani a gyökerektől. És tudni fogjuk, hogy hova tartozunk. És ki tudunk állni a magyarságunk mellett, bármilyen módon is akarják azt asszimilálni vagy elnyomni.

CSG: Mennyi ideig tart egy-egy könyv megírása?

LSA: Hát az attól függ, hogy milyen témát dolgozok fel, olyan egy év, két év, másfél év, mikor hogyan. Hogyha visszaemlékezéseket gyűjtöttem össze, az bizony tovább tartott, mivel el kellett mennem az adatközlőkhöz, el kellett utaznom, és akkor azt feljatszani magnóra, vagy pedig, ha a magnó nem működött, akkor kézzel írtam le, és akkor azt bedolgoztam a számítógépbe. Amikor ihletet kapok, akkor írom a meséimet, ami most fog kijönni meséskönyvem, a Póka Halas bácsi meséi, azt nagyon gyorsan megírtam, mintha valaki diktálta volna, hogy mit kell írnom. Mit mondjak, 3-4 hónap alatt megírtam a meséket, és az illusztrációit is én készítettem ennek a meséskönyvnek, bár a kis unokám, Franciska is besegített, és így alakult ki.

DR: Merre járt már, hol mutatkozott be akár a csoporttal, akár önállóan, pl. a fellépéseken, könyvbemutatókon, beszélgetéseken?

LSA: Nagyon sokfelé jártam, de csak Magyarországon vagy pedig itt a környékünkön. Ahová meghívnak, oda mindig szeretettel elmegyek. Mondjuk iskolákban voltam Nagyöveden könyvbemutatón, itt, Ipolybalogon többször is meghívtak, nagy örömmel, mert mindig szívesen jövök ide, hiszen én is jártam ebbe az iskolába. Mostanában voltam Rákosszentmihályon és most fogok Dányba, ahol nemcsak könyveimet mutatom be, hanem énekelek, és Ipolybalogról, szülőfalumról is mutatok be egy kis filmösszeállítást, képösszeállítást. Nagy szeretettel beszélek mindig ezekről a régi dolgokról, és úgy veszem észre, hogy örömmel hallgatnak.

DR: Nem nehéz az idős embereket kérdezni, szívesen beszélnek a régi világról?

LSA: Igen, aki szeret beszélgetni, azt könnyű szóra bírni, örülnek neki, hogy mesélhetnek. Vannak bezárkózott idős emberek, akik nem akarnak beszélni, azokhoz már eleve nem megyek el, érdeklődöm először, hogy hajlandóak-e beszélgetni velem, vagy nem, s ha azt mondják, hogy nem, akkor keresek mást. Nagy szeretettel beszélnek és örömmel a régmúlt világról, arról, hogy mi történt a történelem folyamán, a trianoni elszakítottság, amikor ezt a vidéket az 1. Csehszlovák Köztársasághoz csatolták, ez megtalálható a könyveimben is, a

Hétköznapi történelem határköveiben, de a Csehszlovák Szocialista Köztársaság katonája voltam címűben is. Az első részben arról mesél az egyik felvidéki palóc legény, hogyan volt ő katona az 1. Csehszlovák Köztársaság idején. Ahogy folyt a történelem, jött az 1838-as visszacsatolás, arról is gazdag visszaemlékezések vannak a könyvekben. Ahogy megélték azt az örömet, azt az eufóriát, hogy végre újból magyarok lehettek, mert ugyan akkor, az 1. Csehszlovák Köztársaság idején, mintha egy kicsit többet engedtek volna meg az itt élő magyaroknak, mondjuk, hogy kétnyelvűek voltak a hivatalos iratok vagy a hivatalos helyeken két nyelven is lehetett beszélni, és nem verték a fejünkhöz, hogy Szlovákiában csak szlovákul lehet beszélni, úgyhogy ez meg voltak engedve, de nem voltak magyar iskolák. Egyedül a gimnázium Ipolyságon, tehát ilyen továbbtanulási lehetőségek nem voltak, ha valaki valami ipart akart tanulni, akkor csak szlovák iskolák voltak. De ez nem tartott sokáig, ugye ez az időszak, az 1. Csehszlovák Köztársaság ideje, mert 38-ban visszacsatolták ezt a területet az anyaországhoz, ez sem tartott sokáig, de a visszaemlékezők nagy-nagy örömmel és szeretettel meséltek erről az időszakról, hogy teljesen más volt az a légkör, amiben éltek, szabadabbak voltak. Tehát újból megindult az anyaországhoz való csatolással az ipari, a kereskedelmi vérkeringés. Az Ipolyon nagyon sok híd volt, amit még akkor megtartottak, és nem tettek tönkre, úgyhogy át lehetett menni, és mivel vasút nincs a mi falunkban, hanem csak az Ipolynak a túlsó oldalán, hát átmentek Drégelypalánkra vagy Ipolyvecére és úgy Budapest nincs messze, tehát oda jártak munka után. Aztán a 2. világháború kitörésekor már minden megváltozott, elvitték a magyar hadseregbe, besorozták az itt lévő fiatalokat, és ott szembesültek sokszor azzal, hogy ez a terület nem Magyarországhoz tartozik, hanem már Csehszlovákia. Mert megkérdezték tőlük a fogolytáborokban a tisztok, hogy hol laksz, mutasd meg, és mutatta, és akkor kérdezte, hogy te mi vagy, s mondja, hogy magyar. De hogy lehetsz te ott, hogy élhetsz te ott, ha magyar vagy? Tehát nem értették, s akkor félelemmel jöttek haza. Az egyik visszaemlékező el is meséli, micsoda félelem bujkált benne. Alig tudott átjönni az Ipolyon, és bujkálva indult Ipolynyékre, a szülőfalujába, mert attól félt, hogy kitelepítik. Jöttek a kitelepítések, a Beneš-dekrétumok, amikor az itt élő magyarság elveszítette a jogát, tehát nem volt állampolgársága, csak akkor, ha reszlovakizált. A reszlovakizáció azt jelentette, hogy elismerte, hogy szlovák, csak vissza kellett neki szlovákosodnia. Tehát fantasztikus lelki nyomorítás, fizikai is, mert kiviszik, vagonokba préselik őket, marhavagonokba, Csehországba hurcolják őket, két hétig megy a vonat, és embertelen körülmények között, ami még a mai napig nincsen föltérképezve annyira, se bocsánatkérés, semmi nem volt a szlovák nemzet részről. Tehát ezek vannak a könyveimben, amiről nagyon szívesen meséltek, de volt ott olyan, aki nem mert mesélni, mert még mindig félelem bujkált benne azért, hogy talán még mindig valami retorzió, valami fogja érni őt azért, hogy ő ezt elmondta. Tehát a félelmet az emberekbe bele lehet ültetni, és meg lehet félemlíteni az embereket, sajnos, tehát ezért kellett ezeket összegyűjtenem itt, hogy a mai generáció, a fiatalság megismerje, és bátran merjen kiállni a magyarsága, nemzetisége mellett.

CSG: Melyik a kedvenc könyve a sajátjai közül, ha tud különbséget tenni köztük?

LSA: Nehezen tudnék különbséget tenni, mert mindegyik a kedvencem, ez hasonlít ahhoz, hogy valaki megszületik. Megszületik a könyvem, világra jön, a nyomdából kijön, és örülök mindegyiknek, hogy megvan. Néha úgy érzem, amikor nem érdeklődnek a könyveim iránt,

ez a téli időszakban van, hogy jaj, Istenem, hát én ezzel mennyit dolgoztam, és itt van. De aztán mindig jön valaki, aki azt mondja, hogy gyere, és mesélj nekünk ezekről a dolgokról, és mi veszünk a könyveidből, mert ezzel támogatnak engemet. Az egyik könyvemről nem meséltem még, a Kazy Lázár és a Jövőbelátó Angyal címűről. Ez egy több száz éves kézzel írott napló alapján készült, és ebben vissza tudtam menni abba a régi világba a naplóíró nemes úr révén. Kialakult egy rálátásom arra, hogy az akkori nemes urak hogyan viszonyultak a parasztsághoz. Azt csinálták, hogy nem érdekelte őket a parasztság, csak éltek a maguk kis életét, kirándultak, látogatásokat tettek, mentek egymáshoz vendégségbe, és a parasztság maradt abban az egyszerű tudatban, hogy az alapiskolát elvégezte, de tanulni nagyon kevesen tanulhattak tovább, max. papoknak mehettek, mérnöknek már kevesebben, mert azért fizetni kellett. Ebben a könyvben ez a világ jön elő. Most találtam meg ennek a folytatását, ugyanis ez a nemes úr 25 ilyen naplót írt, és megtaláltam négy naplót. Tehát 1914, az 1. világháború idejét és három naplót, ami Ipolybalogon íródott. Hogy visszatérjek a kedvenchez, mivel én óvónő voltam, s mesélni nagyon szerettem, tehát a meséskönyvek a kedvenceim, hogy úgy mondjam: a mese. Tehát vannak még meséim, amik még sajnos nincsenek könyvben kiadva, tündérmesék, Tündér Amálka kútja például, interneten a Muskátli újságban utána lehet nézni, ott megjelent, akkor Szeleverdi tündér királykisasszony meséi, aztán van egy őrangyalos mesém, ami szintén nem látott még napvilágot, és most a Póka Halas bácsi meséi. Ezenkívül gyermekverseim vannak, tehát az is jó lenne, ha ki lenne adva egy kötetben, ezek is megjelentek a Muskátliban, meg lehet nézni. Ez egy internetes újság, a Szózat mellékleteként jelenik meg, és adtak ott nekem egy lehetőséget, van egy rovatom, s abban jelennek meg verseim, meséim, írásaim. Azon kívül van szintén egy készülő könyvem, ami már nem mese, hanem történetek, és az a címe hogy Haza a senki földjén. Ez egy 13 éves fiú életén keresztül mutatja be itt, Ipolybalogon, hogy mik történtek az 1. Csehszlovák Köztársaság után, 38-ban és a háború után. Tehát libapásztorkodás is van benne, különböző történetek, szerelmes is lesz a fiú, ahogy kinő a gyerekkorból. Ezt ilyen felső tagozatos diákoknak ajánlanám elolvasni, ha majd sikerül kiadnom.

VR: *És hogyan készül el egy-egy könyv?*

LSA: Természetesen a számítógépen. Annak örülök a legjobban, hogy megtanultam a számítógépen dolgozni, megkönnyíti a munkámat, mert szövegszerkesztőbe bedolgozom, és akkor ott tudok javítani. Annak idején is, mikor fiatalabb voltam, írtam verseket, meg novellák is születtek volna, de mivel nem tudtam gépen írni, ugye óvónóképzőben nem tanítottak minket gépen írni, csak akik kereskedelmibe jártak, tehát ez nekem úgy elmaradt. Egyszer próbáltam az Új Ifjúságba küldeni verseket, de választ nem kaptam, nem volt visszajelzés, hogy jó vagy nem jó, semmit nem írtak, akkor én ezt abbahagytam, hogy ezek szerint biztos nem jó, amit írok. Most jelent meg egy riport velem a Felvidek.ma honlapon, éppen erről beszélek, hogy talán jó is, hogy így történtek a dolgok, mert már kikristályosodott mára, erre az én koromra, a nyugdíjas koromra az ars poeticám, az, hogy nemzeti vagyok és keresztény. Tehát keresztény stílusban is írok, megvallom a hitemet akár a verseimben, akár az írásaimban is, és amikor a szövegszerkesztőbe bedolgozom, mindig van egy jótékony angyal, aki nekem lektorálja, és segít nekem, hogy hogyan is legyen tovább az a könyv. Amikor eladom a könyveimet, a befolyt összegből tudok egy újat kiadni. Két, ill. három

könyvemre volt támogatás, mégpedig az Adventtől adventig, amit már említettem, erre a Szövetség a Közös Célokért adott támogatást, és a Hétköznapi hazaszeretethez Veresegyház Önkormányzata adott támogatást. A családom segített abban, hogy ki tudjam adni a könyveimet, mert nem olcsó multság könyvet kiadni. De ha el tudom adni a könyveimet folyamatosan, akkor összespórolom egy következőre, és így születik meg az újabb könyv. Persze kell hozzá grafikai szerkesztő, én megálmodom, hogy mi legyen a borító, megbeszélem vele, aztán van még a nyomdai előkészítés. Ezekben a munkákban az unokám, Rimóczi Dominik, Göbö Sándor tanár úr Léváról, ill. Czibulya Márk Ipolybalogról volt a segítségemre. Pl. az egyik könyvem címdalán van egy faragott magyar címer képe, az eredetije nálam van, egy, a lágerben hősi halált halt ember faragta. Várom, hogy legyen a falnak egy múzeuma, hogy oda elvihessem. Egy másik könyvemben saját illusztrációim vannak, beszkeneltük a rajzokat, és beletettük a könyvbe. A Csehszlovák Szocialista Köztársaság katonája voltam c. könyvbe is sok képet gyűjtöttem össze. Ott arra fektettem a fő hangsúlyt, hogy ezek a katonák, akik visszaemlékeznek, hogy hogyan is volt a katonai életük, hisz magyar vidékről Csehországba mentek katonának, hogyan élték meg a magyarságukat, amikor egy kisebbségi helyzetből egy többségi nyelvi környezetbe kerültek, ahol csak csehül beszéltek. Meg merték-e azt vallani, nem voltak-e problémáik azzal kapcsolatban Nagyon érdekes, humoros történetek vannak benne, amit már visszaemlékezve humorosan meséltek el, de karakánul kiálltak magyarságuk mellett, és mindegyik azt mondta, hogy nem tenne most sem másképpen. Az első, aki mesél, Oroszlány György Ipolynagyfaluról, ezt egy régi, kézzel írott naplóból írtam ezt a történetet, neki csak versek volt beírva, és én ahhoz költöttem szöveget, tehát már az én fantáziám is működött. Az utolsó, az ipolyhídvégi Oroszlány Péter szintén karakán módon kiállt magyarsága mellett, többször érte őt ezért retorzió, holott perfekt tudott szlovákul, mert szlovák középiskolába járt mint tévészerelő, és azt mondta, hogy ma sem tenne másként. Mikor érezte, hogy a magyarságáért éri őt diszkrimináció, akkor bekeményített, és nem engedett, és megmutatta, hogy akkor is magyar vagyok. Pl. nem szólalt meg szlovákul, csak magyarul, és a tiszt csak ámult és bámult, és meg akarta őt büntetni. A végén háromszor körbe kellett futnia a kaszárnyaudvart, hóesés volt akkor, de ő azt gondolta, jól van, én végigfutom a köreket, és te meg itt fogsz állni, és nézni, hogy futok. Tehát ebből is lehet tanulni.

VR: *Milyen tervei vannak a jövőre nézve, min dolgozik még?*

LSA: Igen, említettem ezt a meséskönyvemet, ami már a nyomdába került, és március elején jön ki, és amit szintén említettem, Kazy Lázár nemes úr naplóját dolgoztam be a számítógépbe, és ebből is szeretnék kihozni valamit. Nagyon érdekes dolgok vannak benne, amit jó lenne az olvasó elé tárni, és meséim vannak még, meg versek íródnak. Érdekes dolog az írás, amikor kap az ember egy ihletet, akkor muszáj írni, de amikor üres az ember lelke, hiába akar írni, nem jön semmi. Úgyhogy tervek vannak, és én mindig a Jóistenre bízom magamat, mert ember tervez, Isten végez, tehát rábízom magamat, ha ő azt akarja, hogy még kiadjak könyveket, akkor úgyis úgy lesz, ha pedig nincs szükség arra, hogy könyvem jelenjen meg, akkor azt is alázattal elfogadom.

Még utolsó végszóra mondanék egy rövid kis idézetet Sík Sándortól. Kezdtük azzal, hogy hétköznapi hősök vagyunk mindannyian, ti is hétköznapi hősök vagytok, mert teszitek azt,

amit kell, tehát tanultok. Lehet, hogy nem kaptok sokszor ezért elismerést, vagy esetleg valami más ér benneteket, de soha ne keserítsen el benneteket semmi negatívum, vagy ha valami nem sikerül, mert mindig van kiút, és mindig van lehetőség, és mindig van remény. Tehát akkor is tenni kell, az hogy mindennap újra felvesszük a feladatot, mindennap elvégezzük, magában ez már hősiesség. Még akkor ennyit mondanék: „Testvérek, merjünk hősök lenni már, / És merjünk már megmondani magunknak, / Hogy sebet kapni fáj, / És sebet adni fáj, / És minden fájás fáj mindenkinek, / Testvérek, merjünk hősök lenni már. / Acélozzuk karunkat ölelésre, / És merjünk már elsírni azt a könnyet, / Embervoltunk, embernagyságunk könnyét!” És emberkicsinységünk könnyét, én még ezt hozzátenném, mert valóban kicsik vagyunk a mindenségben, de merjünk tenni. Én is, ha nem mertem volna tenni ezeket a dolgokat, ha nem kaptam volna inspirációt, elismerést senkitől, lehet, hogy nem születtek volna meg a könyveim. De mivel küldött az isten számomra segítőt, így születhettek meg a könyveim, és ezért hálát adok neki mindennap.

HR: Köszönjük, Aranka néni, a beszélgetést, és reméljük, hogy még sokszor eljön közénk, hogy átadja nekünk azt a sok tapasztalatot, ismeretet, amit összegyűjtött.

LSA: Én is köszönöm, és nagy örömmel jövök mindig.

Felhasznált irodalom:

Az idő megszgyén – beszélgetés Lőrincz Sarolta Aranka hagyományélővel. In.: Felvidék.ma – elektronikus folyóirat. Írta: HE, megjelent 2018. 12. 31. <https://felvidek.ma/2018/12/az-ido-meszgyejen/>

Gréczi László: Működik a Bukréta folklórcsoport. In.: Szent Kereszt – ökumenikus magazin. XV. évfolyam 8. sz. 14-15. o.

Lőrincz Sarolta Aranka: Adventtől adventig. Kersék János Kör, Léva 2009

Lőrincz Sarolta Aranka: Hétköznapi hazaszeretet. Kersék János Kör, Léva 2011

Lőrincz Sarolta Aranka: Kazy Lázár és a Jövőbelátó Angyal. Magánkiadás, Ipolybalog 2013

Lőrincz Sarolta Aranka: Hétköznapi történelem határvövei. Magánkiadás, Ipolybalog 2014

Lőrincz Sarolta Aranka: Mesekosár csudakosár. Magánkiadás, Ipolybalog 2016

Lőrincz Sarolta Aranka: A Csehszlovák (Szocialista) Köztársaság katonája voltam. Magánkiadás, Ipolybalog 2018

Lőrincz Sarolta Aranka: Póka Halas bácsi meséi. Magánkiadás. Ipolybalog 2019

Interjú Lőrincz Sarolta Arankával. Ipolybalog, Ipolyi Arnold Alapiskola 2019. február 13.

Arcvonások. A Kossuth Rádió műsora 2017. 6. 2-i adás. Beszélgetés Lőrincz Sarolta Arankával

Gasztroangyal. A Duna TV műsora 2016. 1. 23-i műsor

Vasárnapi Újság. A Kossuth Rádió műsora 2018. 12. 16-i adás. Beszélgetés Lőrincz Sarolta Arankával

A fotók Lőrincz Sarolta Aranka családi archívumából, az Ipolyi Arnold Alapiskola és Ipolybalog Község honlapjáról, ill. egyéb, interneten elérhető forrásokból származnak

Resumé

V práci predstavujeme takú osobnosť, ktorá je aktívnou účastníčkou kultúrneho života nielen rodnej dediny, Balogu nad Ipľom, ale je známa aj v širšom okolí, ako aj v celom Ipeľskom regióne, a navyše jej čínorodú prácu poznajú aj za hranicami Slovenska. Je ňou Aranka Sarolta Lőrincz, bývalá učiteľka materskej školy na dôchodku, ktorá svojou prácou a činnosťou predstavuje širokej verejnosti a záujemcom históriu dediny, palóckeho regiónu, tradície a zvyky, ktoré sú v jej zbierkach aj zhmotnené a vlastným folklórnym súborom pestuje a prezentuje hodnoty minulosti. Viaceré generácie a obyvatelia iných regiónov majú možnosť oboznámiť sa s ľudovými tradíciami a zvykmi, dejinami regiónu prostredníctvom jej kníh. S využitím metódy oral history, čiže rozprávej/hovorenej histórie a na základe vlastných skúseností mladým ľuďom zaujímavým spôsobom predstavuje život predkov, ich zmýšľanie, veľké historické medzníky alebo každodenný život ľudí počas vojny. Aranka Sarolta Lőrincz je teda, v dobrom slova zmysle, nádenničkou kultúry, ktorá, keď je to potrebné, rozpráva o minulosti alebo predstavuje svoje publikácie v škole, v obecných knižniciach, na rôznych stretnutiach, zúčastňuje sa rozprávkových popoludní v materskej škôlke, svojím súborom vystupuje na dňoch obcí a rôznych festivaloch, píše obecnú kroniku, stará sa o zbierku obecného múzea a poskytuje aj odborný sprievod návštevníkom múzea.

SUMMARY

In our essay, we are presenting a distinguished person, who has played an active part not only in her birthplace (Balog nad Ipľom), but is also well-known along Ipeľ, the river coasting the Hungarian border.

The above-mentioned is a woman of the name of Aranka Sarolta Lőrincz, the retired kindergarten teacher, whose work and activities have contributed to the high reputation of the village's history. Her collections have immortalised our habits and dialects (palóc) and her folklore group revitalises the values of our past.

Her books infuse life into the old traditions and the region's history, so they convey meaning to the younger generations and people from other countries.

Aranka prefers to orally narrate history; through her experiences and observations, she portrays the major historic turning points. She also depicts our ancestors' lives and ideas in such a sensational way as to mesmerise the young generations.

Aranka Sarolta Lőrincz is ever-ready to make social contributions such as telling stories about the old times; giving a lecture; presiding over book launches in schools and libraries; telling folk-tales in kindergarten; writing and looking after the village's chronicle and providing professional guided tour in the Palóc museum.

Last, but not least, her folklore group sings at different village festivals as well.